

Н. І. Романишин,
Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів

ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕТНОНІМІВ ЯК КОМПОНЕНТІВ ДИСКУРСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню особливостей функціонування етнонімів «англійці» та «британці» у контексті дискурсу національної ідентичності Англії X-XIV століть. Проаналізовано світоглядні та суспільно-політичні аспекти актуалізації етнонімів у культурному комунікативному просторі нації.

Ключові слова: дискурс, етнонім, національна ідентичність.

Статья посвящена исследованию особенностей функционирования этнонимов «английский» и «британский» в контексте дискурса национальной идентичности Англии X-XIV веков. Анализу подверглись мировоззренческие и социально-политические аспекты актуализации этнонимов в культурном коммуникативном пространстве нации.

Ключевые слова: дискурс, этноним, национальная идентичность.

The article is devoted to the study of ethnonyms «English» and «British» functioning within the context of X-XIV England national identity discourse. It focuses on the world-view, social and political factors that influenced the actualization of the ethnonyms in the cultural and communicative space of the nation.

Key words: discourse, ethnonym, national identity.

Національна ідентичність є заданою національним образом світу та національною історією основною ідеєю, якою живе суспільство в певну історичну епоху, і яка приймається більшістю. Ентоні Сміт визначає концепт національної ідентичності як підтримування та постійну репродукцію «патернів, цінностей, символів, пам'яті, міфів та традицій, які є складниками спадщини націй, та водночас ідентифікацію особистостей з цією особливою спадщиною і цими цінностями, символами, пам'яттю, міфами та традиціями» [2, с. 30]. Об'єднання нації в цілісність відбувається не лише за рахунок зовнішніх чинників в образі влади, а й на внутрішньому психологічному рівні у процесах інтеріоризації та екстеріоризації, формуванні та вербалізації визначених когнітивних, комунікативних категорій. При цьому слід наголосити, що більшість дослідників зосереджуються на розкритті саме «суб'єктивних» рис національної ідентичності, що знаходять свій прояв у комплексі «спільних переконань, позицій та вірувань, вироблених в процесі формування окремішності спільноти, який поєднувався з акцептацією політичних державницьких прагнень символічних, смислових компонентів (відчуття спільної долі, колективна пам'ять, «Ми-дискурс»), що безперервно інтерпретуються та ретранслюються національною спільнотою в межах спільного комунікативного простору культури [8, с. 11].

У цій статті ми маємо на меті розкрити та проаналізувати передумови формування семантичного та світоглядного потенціалу етнонімів «англійський» та «британський» як компонентів дискурсу національної ідентичності в контексті національної історії та становлення національної суспільної думки держави, оскільки етнічна самоназва засвідчує усвідомлення етносом своєї внутрішньої єдності та дає додатковий матеріал для пізнання проблеми етнічної свідомості, її структури та функцій [1].

Спільна власна назва етнічної та національної спільноти вербалізована низкою етнонімів та хоронімів, які відображають тривалий та складний шлях кристалізації єдиного узагальненого етнічного змісту аж до виникнення та утвердження офіційної назви країни, що завершують логічний мовотворчий акт та процес самоідентифікації спільноти. З точки зору наукової ретроспективи дослідження виникнення та походження етнонімів має велике значення при «декодуванні» історичної, територіальної та політичної динаміки спільноти, однак ще більшої ваги набуває дослідження історії їх уживання в суспільно-політичній практиці різних державних утворень і в літературі різних історичних періодів.

Досліджуючи розвиток семантики етнонімів, сучасна лінгвістика приходять до майже аксіоматичного твердження про динаміку семантики етноніма та нескінченної різноманітності фактів народного та етнічного життя, культурних стереотипів та уявлень. Будь-який етнонім має історичний смисл, розкриття якого вводить у пізнання широкого географічного простору, тривалих міграційних процесів, завоювань, екологічного розмаїття світу, багатства культурних та господарських типів, специфіку історичного розвитку регіонів та цивілізацій. Виникнення та функціонування етнонімів відображає певні зв'язки між колективами, міжетнічну взаємодію, розподіл певних емоційних та оцінних смислів, оскільки національна свідомість не може існувати автономно, без співвіднесеності «себе» з «іншими». Поява самоназви етносу завжди передбачає наявність іншого етнічного середовища та взаємодію з ним. Етноніми містять певну характеристику етнічної спільноти, розміщені в них оцінки не завжди справедливі, проте завжди історично зумовлені і тим самим становлять вартість як історичні свідчення. [3]. Етимологія етноніму та процес прийняття етноніму в якості самоназви цілого народу, незважаючи на численні історичні, археологічні, антропологічні, лінгвістичні дані, залишається однією з найскладніших проблем. Так, немає чіткої межі функціонування етнонімів англійці та британці та назв країни Англія та Британія, і, власне, як однозначної відповіді на питання їх етимології, так і остаточного формування критеріїв англійської та британської ідентичності в сучасному суспільстві.

Формування країни та кристалізація її остаточної офіційної назви відбувалося в процесі напружених об'єднувальних політичних зусиль, що тривали практично протягом десяти століть. Хоча перші згадки про вживання прото-кельтського терміну Британія містяться у працях Птолемея, його офіційне затвердження в якості назви країни сталося набагато пізніше, ніж назви Англія. Бо, як відомо, остаточне формування сучасної

назви країни, що охоплює Британські острови, відбувалося протягом XVII – XVIII століть в результаті певних соціальних, політичних, економічних, революційних перетворень, асиміляційних культурних та політичних потуг та відповідних історичних актів.

Аналізуючи історичні та літературні пам'ятки Англії XIII – XIV століть, Торлак Тервіль –Петр на прикладі історичних хронік Роберта з Глочестера (датовані 1290-1340 роками) та Роберта Меннінга (завершені у 1338 році) демонструє тогочасні зусилля авторів чітко визначити зміст понять «англійськості» та «британськості», спираючись на географічні кордони та віхи історичних переходів від кельтського минулого Британії, англосакської історії до тогочасного стану нації. Назва *Britannia* вживалася як історичний термін, що реферував до кельтського періоду: *the nation of Britain, founded by Brutus, was divided up between his three sons. What was once one, and will be united again if prophecy is to be believed. Is kept separated by wicked rebelliousness of Scots, and so, for the time being, 'Britain' remains a historical term without current application. Englonondes – сучасна назва країни від півдня до крайньої північної точки: *pe gret yle of Orkeneye, and the Fosse Way runs 'to Englonondes ende' in Caithness*, просякнута емоційним та патріотичним змістом, божа земля: *its rivers, its towns, its shires and bishoprics, and its wonders at Bath, Stonehenge and the Peak, at which 'eche man wondry may'* [11]. І хоча ключовою ідеєю аналізованих історичних пам'яток було неминуче об'єднання трьох народів (англійців, валлійців та шотландців) в один народ, таке об'єднання було надто складним та кривавим, а суперечності змісту етнонімів «англійці» та «британці» практично ніколи не були вирішені [6].*

Дж. Кемпбел визначає Англію домінантним компонентом створення держави під назвою Об'єднане Королівство та наголошує на ідеї, що історичне розуміння її створення передбачає усвідомлення уніфікаційних процесів у самій Англії. До 1066 року Англія уже була «національною державою» з відповідним економічним, політичним та територіальним устроєм, законодавством щодо успадкування та переходу трону, якій у тогочасній континентальній Європі важко знайти відповідний приклад. Незважаючи на певні аспекти «локальних ідентичностей», в тогочасній Англії чітко прослідковуються сильні елементи вірності централізованій владі, відчуття ідеологічної та емоційної відданості, як зачатків «політичної нації». Спираючись на численні історичні джерела, фольклорні та літературні твори доби, особливо ті, що фіксують наступні десятиліття протистояння датським завоюванням, автор доводить існування англійської національної свідомості, спільної для представників різних прошарків суспільства [5].

Дослідники історії Англії X-XI століть С. Рейнолдс та П. Вормальд доводять, що існування у тогочасному суспільстві чіткого усвідомлення етнічної ідентичності й патріотичних почувань не лише дали змогу пережити нормандське завоювання, а й стали рушійною силою формування та функціонування нової влади та національної еліти [7]. Інші ж дослідники схиляються до думки, що англо-саксонська ідентичність доби середньовіччя формувалась не стільки під впливом політичної волі та війн, скільки під об'єднуючим прапором християнства. У релігійному контексті англійці, сакси та юти усвідомлювали себе християнами «англійцями» – *gens Anglorum*, що поділяли «спільних святих», людьми Божими, новим Ізраєлем. Одним з найважливіших, однак, об'єднуючих елементів була давньоанглійська мова, яка, за даними сучасних лінгвістичних досліджень, хоча й мала певні діалектні різновиди, все ж таки була єдиною і забезпечувала порозуміння населення [8; 9].

Нормандське завоювання Англії принесло чимало змін у політичний устрій та мову, проте, як зазначають дослідники, не припинило, а навпаки посилювало об'єднувальні зусилля влади (не без застосування сили), розвиток освіти та економіки, уніфікації держави та усунення протиріч між англо-саксонським та англо-нормандським суспільством, особливо за часів владарювання Генріха I на початку XII століття. Сучасні британські дослідники, спираючись на дані історичних та літературних джерел, констатують, що переважна більшість тогочасної англійської еліти ідентифікувала себе як англійців «*of mixed ancestry and proud of their French forefathers' achievements, bilingual if not trilingual, but English nonetheless, believing that Old English law was their law*». Як зазначає Дж. Гіллінгем, тогочасні літописні джерела описують Англію як модель держави: «*wide in extent, peacefully governed, and contained within it some very barbarous inhabitants, the Scots and the Welsh*»; збалансовану силу, залучену у тривалі війни з примітивними, дикими сусідами, на яких вона дивилась зневажливо. Ірландці, шотландці та валійці, затавровані англійцями як варвари, жили: «*ignorant of agriculture, they live in rustic squalor, unlike the English and French who live in towns, who are familiar with commerce and enjoy a more cultivated style of life*» [там же].

Власне у цей час, як зазначають дослідники, формується новий «англійський» смисл слова «варвар», протиставлений «англійському» поняттю «цивілізований»: «*the splendid English habit of regarding the course of English history as the triumph of civilisation over barbarism*». *In stark contrast to their image of their 'Celtic' neighbours, the English perceived themselves as prosperous, urbanised, enterprising, peaceful, law-abiding and with higher moral standards*. «*This, the most noble of islands, 800 miles long and 200 broad, was first called Albion, then Britain and is now known as England..*» [там же]. А жителі Англії сприймалися «*superior in life-style and in dress to all other peoples*». Власне дане визначення стає засадничим для формування зародків, а пізніше й подальшого розвитку особливої ідентичності «англійськості» – процес, що мав як суб'єктивні, так і об'єктивні передумови. До 1180 року Англія уже була потужною об'єднаною політичною одиницею, тоді як Уельс, Ірландія та Шотландія описуються як: *composed of a large number of political communities with fluid frontiers and more-or-less ephemeral overlordships*; землі «*of many kingdoms and a seemingly endless round of war and slaughter*», культура та устрій яких до кінця XII століття зазнали суттєвого впливу експансіоністської та колоніальної політики домінуючої сили.

Подальші століття історії Англії та формування англійської нації проходили у контексті складних внутрішніх конфліктів та неоднозначних англо-шотландських та англо-ірландських відносин, описані в історич-

них дослідженнях влучним означенням «англійський експансіонізм та відповідь на нього» та «трансплантація ідентичності» [4]., аж до 1707 року, коли, в результаті об'єднання Англії та Шотландії, на геополітичні карті світу з'явилась країна Велика Британія, а століттям пізніше (1801 року) – Об'єднане Королівство Великої Британії та Ірландії.

На думку К. Рассела, існування «трьох королівств під однією короною» породило не лише тривалі політичні та громадянські проблеми «різнорідного королівства» (multiple kingdom), а й розширило смислові межі етнонімів «англійці» та «британці» та ускладнило особливості їх вживання. Так, наприклад, тогочасне вживання слова «British» під «маскою двірцевої влади» означало уславлення монарха та апелювало до всіх суб'єктів країни, тоді як ірландці користувались ним для означення «англійців та шотландців» як «інших», «чужих» в контексті політичних, культурних та релігійних «британо-ірландських» протистоянь. Автор робить висновок, що хоча й події, що беруть свій початок з англійської революції, і започаткували те, що ми тепер називаємо історією Британії (а не історією Англії, Шотландії та Ірландії), а й породило амбівалентність понять британськості та англійськості (ambivalence between 'English' and 'British'), «загадки історії Британії» (enigmas of British history) та заплутаний смисл спільної ідентичності й долі (a confused sense of common identity and destiny) [10].

Не менш складним та неоднозначним компонентом національної ідентичності є поняття «народ» та «нація», вербалізованого одиницями відповідної лексико-семантичної групи з етнонімом–атрибутивом: англійський народ, британський народ, англійська / британська нація. Діахронічні особливості формування семантики цих словосполук знаходяться під впливом форм протікання процесу націєтворення.

Тогочасна національна доктрина включала усвідомлення національної єдності та консолідації перед лицем як зовнішніх загроз, так і внутрішнього міжособного напруження; образу держави як стабільності та процвітання; чітких політичних обмежень; умову про так звану расову «чистоту» як вимогу до монарха забезпечити доступ до управління державою лише тих, в чий жилах тече чиста англійська кров, що, у свою чергу, сприяло створенню міфів про походження та законного правонаступництва нормандських завойовників називались англійськими королями. Особливо гострою поставала невідповідність між нормандським походженням королів та їх претензіями вважатися лідерами англійської нації. Задля цієї мети здійснювалась свідоме «присвоєння» англо-саксонських цінностей, святих, фольклору, підтримання культу давніх англійських королів та героїв, створення «дискурсу правонаступництва», який би забезпечив незаперечні докази та аргументи на користь єдиного національного лідера, здатного консолідувати народ. Тому історичні та поетичні тексти вказаних періодів містять «зародки» образів національної ідентичності: наприклад, зрізаного зеленого дерева, пагони якого знову розквітнуть, коли справдиться пророцтво, і король Генріх I одружиться з англо-саксонською королевою Матильдою.

Pat was Mold, þe gode quene, þat in gode time was ybore;

Do smot uerst þis tre azen to is kunde more,

And Normandie þoru þe king, and þoru þe quene Engeland

Ijoyned were þo kundeliche as in one monnes hond.

Пропаганда англійської загарбницької політики «виправдовувалася» прагненням виконати давнє пророцтво Мерліна про об'єднання народів-нащадків синів Брута в одне королівство. Ідеологія експансії та домінування, таким чином, підкріплювались міфами, поетичними образами й символами, упередженою інтерпретацією минулого (loaded interpretation of the past), усвідомленням історії як циклічності повторюваних подій, відображенням у сучасному наслідків далекого минулого, поєднанням історичних реалій та художнього вимислу [7].

Формування національної держави, однак, вимагало залучення не лише еліти, а й ширших прошарків населення до єдиного культурного простору «англійськості» через єдину мову та національну літературу. Існують численні приклади поетичних творів, включених, зокрема, до Аухінлексського манускрипту, які піднімають питання єдності нації, відчуття соціальної солідарності та відповідальності за свою землю і свій народ: «*our land*», «*our people*», засудження міжособних та соціальних конфліктів, неправомірних вчинків монархів та національної еліти, які призводили до занепаду та зменшення добробуту населення [11].

Національна правляча верхівка усвідомлювала, що конструювання національної свідомості не можливе в дискурсивному просторі чужих для більшості населення французької та латинської мов. Апелювання англійською мовою до народу «*loandes folk*» з метою як підсилення бойового духу в ході військових кампаній, так і інкорпорації усіх верств населення у спільний культурний простір та формування чуття батьківщини, ставало основним завданням авторів «націєтворчих текстів». Особливо яскравим прикладом образної репрезентації ключових аспектів національної свідомості XIV століття є уже згаданий історичний текст, у якому вигадані міфологічні герої, події, символи слугують моделлю поведінки тогочасних королів, а за алегоричністю та параболічністю мовлення приховані актуальні державні, релігійні, територіальні та міжетнічні проблеми. Наприклад: *The strange tale of the ChannelBridge is a dreamlike allegory of the vexed dispute with the French over Gascony, one of the main factors in the outbreak of the Hundred Years War*; «міфи про походження» (*foundation myths*), які пояснюють виникнення країни *describing the settlement of Albion before the time of Brutus by Albin and her sisters who have been exiled from Greece for plotting to murder their husbands*; історію топонімів, зокрема Лондона; оповіді про лицарство, честь, кохання, головними героями яких є *Arthur, Guy of Warwick, Richard the Lionheart*; історії духовних та фізичних випробувань в часі хрестових походів, що відображало, з одного боку, велику історичну вагу хрестових місій в пам'яті народу, а з другого – зростаючий інтерес та прагнення до їх відновлення у XIII-XIV століттях заради спокутування «гріхів історії» та підняття престижу держави в очах її підданих [11].

Таким чином, у XIII-XIV століттях розпочався процес свідомого творення дискурсу англійської національної ідентичності, чиї образи та концептуальні структури склали основу національної культурної пам'яті, доповнюючись з плином часу новими елементами, зазнаючи реінтерпретації. Девід Бейкер справедливо наголошує, що впродовж усієї англійської історії свідоме творення дискурсу національної ідентичності було під контролем та патронатом держави, що сприяло створенню величезного текстуального апарату (*great textual apparatus*), який вибудовував концепцію англійської нації, в усі часи, за усієї складності питань міжетнічних відносин, невирішеності проблематики границь історичного розвитку та дивергентності народів, що населяли британські острови, для англійської політичної культури збереження власного минулого усвідомлювалось як сила (*the guardianship of one's past is power*) [4].

Література:

1. Крюков М. В. «Люди», «Настоящие люди» (к проблеме исторической типологии этнических самоназваний) / М. В. Крюков // Этническая ономастика. – М. : Наука, 1984. – С. 6–12.
2. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт; пер. з англ. П. Тарашук. – К. : Основи, 1994. – 196 с.
3. Чеснов Я. В. Лекции по исторической этнологии: Учебное пособие. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Chesn/05.php
4. Baker, David J. *Between Nations: Shakespeare, Spenser, Marvell, and the Question of Britain* / David Baker. – Stanford, CA: Stanford University Press, 1997. – 487 p.
5. Campbell, James. *The United Kingdom of England / Uniting the Kingdom?: The Making of British History*: [edited by Alexander Grant and Keith J. Stringer]. – New York: Routledge, 1995. – P. 31–47.
6. Connolly, S. J. *Varieties of Britishness / Uniting the Kingdom?: The Making of British History*: [edited by Alexander Grant and Keith J. Stringer]. – New York : Routledge, 1995. – P. 193–207.
7. *England the Nation: Language, Literature, and National Identity, 1290-1340*. Oxford, England : Clarendon Press, 1996. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.questia.com/read/65624395>.
8. *Englishness and National Culture*. – London: Routledge, 1999. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.questia.com/read/102878771>.
9. Evans, Eric. *Englishness and Britishness*. / In *Uniting the Kingdom?: The Making of British History*: [edited by Alexander Grant and Keith J. Stringer]. – New York : Routledge, 1995. – P. 223–243.
10. *russell Conrad composite monarchies in early modern Europe / Uniting the Kingdom?: The Making of British History*: [edited by Alexander Grant and Keith J. Stringer]. – New York: Routledge, 1995. – P. 133–147.
11. Turville-Petre, Thorlac. *England the Nation: Language, Literature, and National Identity, 1290-1340*. Oxford, England: Clarendon Press, 1996. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.questia.com/read/65624380>.